

ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑՈՒ ԿՈՆԴԱԿԸ ԱՐԵՎԵԼԵՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԹԻՎ

ԱՄԵՆԱԲԱՐԵՊԱՇՏ ՊԱՏՈՒԵԼԻ ԵՐԱՄՈՅ ՍՐԲՈՅ ԼՈՒՍԱՌՈՐԶԻՆ ՀԱՅՈՅ ՀՈ-
ԳԵՒՈՐԱԿԱՆԱՅ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱՌՈՐԱԿԱՆԱՅ ԲՆԱԿԵՑԵԼՈՅ (տեղաճուճք բաց է
թողնված), ՍՐԲԱԳՈՐԾ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ՝ ԱՒԱԳԱՅ ԵՒ ԵՂԵԼՈՅ ՅԻՒՐԱՔԱՆԶԻԻՐ
ԿԱՐԳԻ, ԵՒ ԳԵՐԱՊԱՏԻԻ ԱԶԳԱՍԷՐ ԻՇԽԱՆԱՅ՝ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԱՅ ՀԱՍԱՐԱ-
ԿՈՒԹԵԱՆ, ԵՒ ՎԵՐԱՏԵՍԶԱՅ ՍՐԲՈՅ ԵԿԵՂԵՑԵԱՅ, ԵՐԵՅՓՈԽԱՆԱՅ ԵՒ ԳԱՆ-
ՋԱՊԵՏԱՅ ԵՒ ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ ԱՄԵՆԱՅՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆԱՅ, ԱՐԱՆՅ ԵՒ ԿԱՆԱՆՅ,
ՄԵԾԱՅ ԵՒ ՓՈՔՈՒՆՅ, ՈՂՋՈՅՆ ՔՐԻՍՏՈՍԱՒԱՆԴ ՆՈՒՐԵՄ ԲԱԶՄԱՊԱՏԻԿ
ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՄԲ

Օրհնեալ Տէր Աստուծ Իսրայէլի, որ յայց ել մեզ և արար զփրկութիւն ժո-
ղովորդեան իւրոյ՝ երգեաց ի ծննդեանն Սրբոյն Յովհաննու քահանայն Զա-
քարիաա: Զնոյն այժմ երգակցեալ նմին, աւետարանեմ ձեզ՝ զմեծամեծացն
Աստուծոյ ի հասեալ ժամանակի յայժմիկ վասն անձառ մարդասիրութեամբ
փրկութեանցն նորա Հայրենեաց Հայաստանի Արարատեան աշխարհի և բազ-
մութեան Հայկազանց՝ տառապելոց ընդ ամենայն սահմանս Ատրպատական-
նի՝ հզօր զօրութեամբ և բարձր բազկաւ Օծելոյն իւրոյ Ինքնակալի Ամենայն
Ռուաց և Մեծ Տիեզերակալի Թագաւոր Կայսր Նիկօլայի Առաջնոյ:

Լուեալ իցէք թերեւ կանխաւ յառաջ, զի յամի 1826, յամսեանն յուլիսի,
յանկարծակի անկեալ զօրաց պարսից ի վերայ բնակչաց մերձակայ սահմա-
նաց ռուաց ի գաւառն Շիրակայ, յԱրցախայ, որ է Ղարապաղայ, Շաղուայ և
Շամախոյ, կոտորեցին, գերեցին ուր և կարացին զբազումս ի Հայոց և յա-
ւետարանական ժողովրդոց, այն է նեմէցաց՝ ամօք յառաջ վերաբնակելոց յԵ-
րոպոլոյ ի սահմանաց Վէրտէմբուրխայ՝ ի սահմանս Վրաստանու տեղակալե-
լոց ի մասին Հայաստանի Սոմխեթիա կոչեցելոյ:

Արշաւանք յիրաւի զարհուրագին յոյժ ո՛չ յաղազս ահեղ զինուորութեանց
նոցին, այլ յաղազս բազմաթիւ յարձակմանց նոցին ի ժամու բարեկամութեան և
ի ժամանակի անպատրաստութեան քաջազէն զինուորութեան ռուաց և ամե-
նայն հասարակութեան հաւատարիմ հպատակաց քրիստոնէից Հայոց և Վրաց,
յորժամ իսկոյն միարանեցան ընդ նոսա և ամենայն հասարակութիւնք, հպա-
տակեալք մահմէտականաց բնակչաց՝ ի սահմանս ամենայն նշանակեալ գա-
ւառաց:

Վասն հետեւեալ ապարախտութեան իւրեանց յապալս զառաջինն, յայնժամ
բարեբախտ եղեն պարսիկք, առանց դիմակալութեան հակառակորդաց ուրեք,
տիրել հսկայապէս իմն ամենայն նախադրեալ տեղեացն, և տանջել, կեղծքել,
մանաւանդ ի նուխի զբազումս ի Հայոց, յորժամ նոցին դիմագրաւ մնաց
միայն ի Ղարապաղ յամրոցն նորին ի զլուխս լերին Շուշի անուանեալ քաղաք,

յորում էին բազմութիւնը Հայոց և գունդ փոքրիկ սահմանեալ զօրաց ռուսաց: Իսկ բնակիչք ի մահմէտականաց՝ թէպէտ և իշխանաւորք և կարողագոյնք, այլ ո՛չ յայնքան բազմաւորք: Յոյր սակս մեծ բանակն պարսից, ընդ կառավարութեամբ ժառանգի տէրութեանն պարսից, զաւուրս քառասուն և ինն զբաղեալ ի պաշարման նորին: Մարթ է ասել, թէ ա՛յն եղև յայնմ ժամանակի աւագակաբար ասպատակութեան նոցին առիթ ազատութեան ապրեցելոցն յամենայն սահմանս Վրաստանու ի վերահասեալ վտանգէ նոցին, յորժամ կարողացեալ զօրաց ռուսաց եղելոց ի տարակացութեան ի զանազան տեղիս իւրեանց հաւաքել ի մի, և հանդիսանալ ախոյեան հզօր յանդիման թշնամեաց ի սահմանս Ելիսավետօպօլոյ, այն է՝ Գանձակայ՝ ի Շամքօռ անուանեալ նահանգի, ընդ զօրապետութեամբ ղեներալ մայեօր Հայկազն քնեալ Մատաթովի, ուր և յաջողութեամբ Աստուծոյ պարտեալ սակաւաւորօք ղմեծ բազմութիւնն պարսից, կոտորեցին զբազումս, գերեցին զհարիւրաւորս, սպանին և ղմեծ զօրագլուխն նոցա զքեռի յիշեալ շահադաշին՝ ղԱմիրխան սարտար, և ի նմին իսկ ասուր տիրեալ Ելիսավետօպօլ քաղաքին և ամենայն սահմանաց նորա: Յետ ոչ բազում ատուրց, հասեալ անդ առ նոցա և ղեներալ լեյտենանտ Իւան Ֆէդրիշ Պասկելիշ միւս ռուս փոքրիկ զնդաւ զօրաց՝ այն ինչ մտադիր լինէր նա դիմել ի վերայ մեծ բանակի արքայորդոյն պարսից, որ պաշարեալ ունէր զամրոցն Շուշի: Ահա ինքն արքայորդին ի բաց լքեալ զպաշարումն, դիմէ անհնարին ցասմամբ ի վերայ բանակին ռուսաց՝ որ յնիզավետօպօլ, առնուլ զվրէժ հարուածոցն նոցա իւրոցն, այլ զի Տէր է որ յաջողէ զամենայն յամենայնի, անդ ևս հզօրացեալ արիւսպէս բարեբախտ զօրապետ ղեներալ լեյտենանտ ղեներալ ատիւտանդ Պասկելիշն օգնականութեամբ երկնից՝ զդիմի հարեալ բազմութեանն թշնամեաց իւրովքն սակաւաւորօք ցրուեալ հալածեաց զբուն բանակն պարսից, գերեալ զհազարաւորս ի հետեակաց նոցին, և սատակեալ զբազումս ի հետեակաց և ի հեծելոց, յորժամ ինքն արքայորդին սրավար արշաւանօք նժոյգ երիվարաց հազիւ ուրեմն փախստական անցեալ ընդ Երասխ ի սահման իւրեանց մագապուրծ զանձն ապրեցուցանէ յահղասաստ հրոյ և սրոյ յաղթողաց: Եւ եթէ գոյր պաշար բաւական, յայնժամ իսկ զհետ ընթացեալ նորա, զօրէր մտանել ի Դաւրէժ ի նմին իսկ ամենանն սեպտեմբերի բանակն ռուսաց, այլ զի նորոգ կարօտէր ամենայն պատրաստութեանց պատերազմականաց վասն անակնկալ պատահմանցն այնպիսի պատերազմութեանց, որպէս առհաւատչեալ իմն յահարկութիւն թշնամեաց միայն անցեալ ընդ Երասխ, և անտի ևս փախստական արարեալ արքայորդին պարսից, և տիրեալ նահանգաց այնոցիկ՝ վերադարձաւ անդրէն վասն վերաժամանելոյ ձմեռան:

Տէրութիւն ռուսաց կարգաւորեալ զամենայն լընթացս ժամանակաց սաստկութեանս ձմեռայնոյ, իսկ և իսկ ընդ քանիլ գարնան, յառաջ խաղացուցեալ զզօրսն իւր ի 6 ապրիլի, հասին նախընթաց զօրք նորին յԱթոռ Սուրբ Էջմիածնի ի 13 ապրիլի 1827 ամի, ընդ որս և մեք, թէպէտ ոչ զինակիր, այլ որպէս զինուորակից փրկական խմբի նոցին, աղօթիւք և հարազատութեամբ հոգւոյ: Յետ 15 ամաց պանդխտութեան մերոյ վիճակաւոր արքայիսկոպոսութեամբ ի սահմանս Վրաստանու, արժանի եղաք ո՛չ ընդ մերոց արժանաւորութեանց, այլ ըստ առատ մարզասիրութեանց Աստուծոյ, համբուրել զփափաքելին հոգւոյ մերոյ, և լինել ականատես սքանչելի ներգործութեանց այցելութեանց երկնից ի փրկութիւն մերոց Հայրենեաց և ամենասիրելի համազգեաց, որով և գտանիլ բարեբախտ, լինիլ աւետաւոր առ ձեզ և առ ամենայն ազգս Հայոց. «Մեծ արար Տէր զառնելն իւր ընդ մեզ, և մեք եղաք բերկրեալք»:

Քանզի ո՛վ ամենաբարեպաշտ արգոյք, որդիք Հայրենեաց Հայաստանի, անշոշափելի էր այս ամենայն նախատեսութեանց մարդկային մտաց, զի յետ տարտամ ընթացից պատերազմական գործոց ամսօրեայ ժամանակօք, այն իսկ արքայորդին պարսից Ապպաս Միրզայ, թողեալ զմեծ բանակն ռուսաց ի Նախիջևան գաւառի, ոչ անգոսնելի խոհական ընտրութեամբ, ստուար բանակաւ, եկեալ, գտեղի կալեալ մերձ ի Սուրբ Կաթողիկէ Էջմիածին ի տեղի ապահով ըստ ամենայն ամրակոտ դրութեանց, ի դաշտին Օշական գեղջ, և առաքեալ զգոնդա հետեակ զօրաց հանդերձ թնդանօթիւք ի 13 օգոստոսի, յաւուր տօնի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, սկիզբն արարին հարկանել թնդանօթիւք տ՛է զկաթողիկէ եկեղեցոյն, այլ զպարիսպն ամրոցի նորին զատուա 4: Մինչև ի հինգերորդումն, որ օր տաան և երրորդ էր ամսոյն, փութացեալ յօգնութիւն բազում գոլութեանց արժանաւոր քաջ դէներալ լեյտենանտ Աֆանասի Իւանիչ Կոասովսկի 2.500 հետեակօք և 500 ձիաւորօք, երկոտասն թնդանօթիւք ի բանակէն՝ որ յԱպարան, առ տոթրոտով լերինն Արայի: Զորմէ յուր առեալ թշնամեաց, ի մէջ գիշերի, թողեալ զպաշարումն, զանխով ընթանան միանան ընդ զօրս մեծ բանակի իւրեանց: Եւ ընդ լուսածագն առաւօտուն զգացեալ մեր վասն գալստեան օգնական զօրաց և գոլով ծանօթ մեծութեան բանակի թըշնամեաց և ամրութեանց տեղւոյն և անձկութեանց քարակարկառ ճանապարհացն ընդ որ անցանելոց էին զօրքն քրիստոսագօրք և ամենայն հնարադրութեամբ նախապատրաստ որոգայթիցն լարելոց շուրջ զճանապարհաւն, յուսացեալք յօգնականութիւն Տեառն Աստուծոյ, միաբան առ հասարակ, փութացաք ի սուրբ յեկեղեցին և մատուցեալ զքերմեռանդական աղօթն բազում արտասուօք, խնդրեցաք զօգնականութիւն յերկնից: Եւ յետ կատարման պաշտամանցն, ելեալ ի բարձունս տանեաց Սրբոյ Կաթողիկէին կայաք ի զնին: Եւ ահա ի գալ ժամանել բարձր փառաւորագոյն զօրաց ռուսաց ի տեղին, ուր յառաջ քան զ477 ամ, այն է յամի Տեառն 1351, Վահան Ամատունի հզօրացեալ Աստուծով, նիզակահար յերկիր կործանեալ զզօրադուխն հիսափականաց կապասականաց, վանեաց զզօրութիւն նորին, անդէն, ի նմին տեղաջ, երկրորդ անգամ այժմ արքայորդին պարսից զպատերազմն իւր սաստկացուցեալ յիններորդ ժամու, յառաջ քան զկէս օրն, ի լրման ութն ժամուց, ահեղ պատերազմութեամբ ընդարձակեալ զճանապարհ իւրեանց գրեթէ խորտակմամբ ամենայն զօրութեանց թշնամեաց հսկայօրէն յո՛յժ յո՛յժ, անցեալ ընդ ամենայն դժուարութիւնս քարակիրճ ճանապարհացն, եկին ժամանեցին ի Սուրբ Կաթողիկէն Էջմիածին աստուածագօր քունդքն հզօրաց երկոտասան թնդանօթիւք իւրեանց:

Այս քաջութիւն նոցա սասանեցուցիչ էր թշնամեաց, այլ այնու ամենայնիւ առ դիպեցաւ և մեզ տրտմութիւն մեծ, այն, զի հետեալօրք ռուսաց ժամ 12 ճանապարհորդեալք ընդ անշուր անապատ և յանդիման արեգակնակէզ օդոց վճարեալ զպատերազմն ութն ժամուց, ընդ ժամանելն ի ջուր այգեստանեայց Կաթողիկէ Էջմիածնի, գունդն առաջին անցեալ յապահովի գայր ժամանէր յԱթոռն, և գունդն վերջին ընդ նորին գերազանցութեան քաջամարտ դէներալ Աֆանասի Իւանիչ Կոասովսկոյ կալեալ զառաջս թշնամեացն, գայր պատերազմաւ գունդն, որ ի միջի որպէս ի տեղի ապահովի բացակայ յառաջնոցն և ի վերջնոցն անկանի ի վերայ ջրոցն, գոլով յաղթահարեալ յուճեկութեանց ծարաւոյ, ուր ի վերայ հասեալ հեծելագօրաց թշնամեաց դարանակալաց մերձ առ նոսա, սրահար, նիզակահար սպանանեն զանկեալսն ի վերայ ջրոց զհարկուրաւորս քանիս, գերեվարեն և աւելի քան զերկերիւս, մինչև ցժամանել առ նոսա վերջին բանակին, որ հալածեալ զթշնամին, զպարեցուցեալսն ի սրոյ և

ի գերութեանց նոցին էած ընդ իւր ի Սուրբ Էջմիածին: Ուրախութիւն լինէր թշնամեաց, արդարեւ, տրտմութիւն մեր այս, եթէ հարուածք իւրոցն և դիակունք անկելոցն չլինէր հնգապատիկ առաւել: Զարհուրեալ արքայորդոյն փորձառութեամբ սակաւաւորաց զինուորութեանց ռուսաց: Այն ինչ ղեներալ Կոստակիի պատրաստէր զիւրսն ընդարձակ ճանապարհաւ անկանիլ ի վերայ բանակի նոցին կոշելով իւր յօգնութիւն փոքրիկ գունդ այլ ի բանակէն: Այլ որ առեալ ունէր զչափ այսոցիկ պատերազմութեանց, ոչ ևս կարողացեալ ապաւինիլ յամրութիւն տեղոյ իւրումն բանակի, և ոչ ի զօրութիւն զինուց իւրոցն լազմաւորաց: Յերոդոտոս աւուր խոյս տուեալ անտի ի յՕշականայ և անցեալ ընդ Հրազդան գետ, եմուտ ի խորածորս Ծաղկունեաց նահանգի: Ուր զկնի աւուրց, առեալ զլուր վերադարձի գլխաւոր կառավարչի ամենայն զօրաց, նորին բարձր գերագանցութեան ղեներալ լէյտենանտ ղեներալ ատիստանդ Պասկելի՛ ի խնդիր իւրումն բանակի: Յառաջ քան զմերձեցեալ նորին առ ինքն, երազեալ փախստական և անցեալ ընդ Երասխ, առ ստորոտով լերինն Արարատայ, ընդ դժուարընթաց ճանապարհս՝ շուեաց ի խոյ քաղաք: Եւ գոգցես թէ ելիք մինչ ի սպառ զյոյս իւր ի վերայ իւրոցն ամենայն զօրութեանց, զի յետ այնորիկ ո՛չ ևս միւսանգամ կարողացաւ ընդառաջ ելանել սակաւուց կամ բազմութեանց զինուորութեանց ռուսաց:

Ղեներալ ատիստանդ Պասկելի՛ ի 4 ամսեանն սեպտեմբերի ժամանեալ, զբանակ հարեալ յանդիման բերդին Երեւնայ: Յաւուրն երկրորդի, խաղացոյց զբանակն ի Սուրբ Կաթողիկէ Էջմիածին, և ի 11 նորին ամսոյ, օգտակարագոյն խորհրդածութեամբ, յառաջացեալ դէպ յարեմուտս Էջմիածնի, ի գաւառն Արշարունեաց, և բանակեալ մերձ յԵրասխ գետ, ուր էր ի կողմանէ հիւսիսոյ նորակառոյց ամրոցն անուանեալ Սարտարապատ և յարեմութից կողմանէ՝ երեւելի գիւղն Հայոց յայն կոյս Երասխայ, անուանեալ Կողբ, յորում, իբրեւ յամրոցի իրիք, ժողովեալ պահէր Հիւսէյին զուլի խան սարտարն Երեւնու զբնակիչս Աշտարակ, Օշական և Բարաքար անուանեալ գիւղօրէից Հայոց, և զշտեմարանս բաւական ցորենոյ և գարւոյ: Ազդեցութեամբ իւրիք, թերեւ նախախնամութեանց երկնից, զմտաւ ածեալ մեր, անդէն ի բանակին, և առաքեալ անդր զոմանս ի մերայնոց, հրաւիրեցաք զերեւելիսն ի Հայոց փութալ երազել առ մեզ ի բանակ անդր հեռաւոր յինքեանց իբրեւ շորից ժամուց ճանապարհաւ, որք և ըստ ազգական ամենաջերմեռանդ սիրոյ և հարազատութեան իւրեանց ժամանեալ առ մեզ իսկոյն ի շորրորդ պահու գիշերոյն, ընդարձակեցին մեզ ամենայն անձկութիւնն ցայն վայր, քանզի որ անծանօթ էր մեզ յառաջագոյն, նոքա յայտնեցին մեզ վասն շտեմարանացն ցորենոյ և գարւոյ, որոց առաւել էր կարօտութիւն ահաւոր զօրաց յայնոսիկ աւուրս, յետ որոյ գտեալ զայն պաշար բաւական, հաստատեաց զմիտս իւր պաշարել նախ զայն ամրոց նորակերտ, տւր վայր Հասան խան եղբայր սարտարին քանի հաղարաւորօք բերդապահ զօրաց: Եւ յաւուր իննետասներորդի ընդ երեկս, որ լուանալ ունէր օրն երեքշաբթի ի 20 սեպտեմբերի, զարհուրեալք ի կործանմանէ հարաւային պարսպաց ամրոցին ի հարուածոց մեծամեծ ուրաց՝ ասատնի անուանեալ պաշարող թնդանօթից, յուսացեալ ի պաշտպանութիւն դիշերային խաւարի, բացեալ զդուռն արեւելեան, ածապարեաց ի փախուստ ամենայն զօրօք իւրովք՝ սկզբնապատճառ կարծեցեալ այսոցիկ ուխտադրութ պատերազմութեանց Հասան խան: Որում զհետ ընթացեալ հեծելազօրաց, զհարկուաւորս քանիս կոտորեցին, ուր և գտին, և այնպէս բանակ զօրաց ռուսաց մտեալ յամրոցն տիրեաց խաղաղութեամբ՝ գտեալ ի նմին զլիութիւն առատութեանց ցորենոյ, գարւոյ և զանազան հանգամանաց պատերազմականաց:

Յերրորդումն աուր թողեալ անդէն զբերդապահս, երագեաց զխաւոր կառավարին զօրաց մեծ բանական յերեան քաղաք, և պաշարեալ զանմատ- չելի վարժեցեալ մոլորեցուցիչն յուսոյ ամենայն աղիականաց զամբոցն նորին յարեկից հարաւոյ, կործանեաց նովին թնդանօթիւք և զպարիսպս նորին զար- տաքինն և զնեքքինն ի միջոցի 6 աւուրց: Յորժամ ևս այն իսկ դարձեալ խու- ճապէր ի փախուստ, փախուցեալն ի Սարտարապատայ համրաւուք, սնուեաց հոշակեալն, ի զօրապետութեան իւրում՝ անարին Հասան խան, յայնմ ևս վրիպ- եալ ի յուսոյ իւրմէ ապստամբութեամբ ամենայն զօրաց և բնակչաց իւրոցն, հնազանդութեանց զարհուրելոց ի վերահասեալ համայնակորոտս վտանգէ յետ կործանմանցն պարսպաց, բացաւ ընդդէմ կամաց նորին դուռն ամրոցին:

Յետ որոյ, յուսացեալ նա ի հովանաւորութիւն նորակերտ աղօթարանի կառուցելոյ յեղբօրէ իւրմէ, անդէն, ի սենեկի միում նորին, պարտաւորեցաւ կալանաւորի ի սասանեցուցէ ամենայն պարսկական զինուորութեանց ի ղե- ներալ Կոստովսկոյ ի 1 հոկտեմբերի, ուր ևս կարգաւորեալ զհարկաւորսն իւրոց վառավարութեանց, մեծ զօրապետն Պասկեիշ կացուցեալ անդէն ի վա- ռավարութեան զօրաց զղեններալ Կոստովսկի: Եւ ի կառավարութեան քաղաքա- կան դործոց զնա, և զմեզ, և զկամենդատն բերդապահս պօլկովնիկ, դիմեաց ինքն ազատաբալլ այնուհետեւ անցանել ընդ Երասխ, գնալ ի Դաւրէժ, ուր յա- ռաջ քան զժամանել նորա վաղադոյն ևս հասեալ յառաջընթաց զօրաց անար- ղել առանց իրիք հակառակութեանց թշնամեաց մտեալ ի քաղաքն, տիրեցին ամենայն խաղաղութեամբ: Յետ որոյ ի բաց եղեալ ժառանգն պարսից Տէրու- թեան Ապպաս Միրզայ զամենայն զյոյս զինուց իւրոց և այլոց հնարից, ար- կեալ զէնքն ի գիրկս գթութեանց և ներողութեանց ամենաողորմած Խնքնակալի կայսեր ամենայն ուռաց, դիմեաց իւրովի առ բարեբախտ փոտակալն նորին ղեններալ օտ ինֆանտերի ղեններալ ատիւղանտ զանազան նշանակիր Իւան Ֆէտրիշ Պասկեիշն, և գտեալ ընդ հաճոյս նորին զհնար պահպանութեանց աթոռոյ հօր իւրոյ, մատոցն նմա զվճար ծախուցն պատերազմականաց տասն քրօ ոսկոյ և արծաթոյ, որ կացուցանէ թուղթն դրամ ուռաց ութսուն միլիոն ուռելի: Այլ որպէս ինձ թուի, առաւել քան զայն գտանի նմա զգալի այս բա- րեբախտութիւն Հայկազանց, զոր համաձայն մերոց խնդրանաց, ի դործ ար- կեալ յիշեալ մեծ զօրապետն բազում բարեբարութեամբ աղքատաց հասարա- կութեան Հայոց եղելոց ընդ իշխանութեամբ նոցին ըստ կարգի այլոցն հար- կաւորաց դաշնակցութեան, պարտաւորեաց դաշնակցիլ և առ այն, զի Հայք կամ այլ քրիստոնեայք եղեալք ընդ իշխանութեամբ իւրեանց ևս և մահմէտա- կանք գտանիցին ազատք ըստ իւրեանց կամաց մնալ ի տեղի իւրեանց ի ներ- քոյ պարսկական իշխանութեանց կամ չուել ամենայն կահիւք և կարասեօք իւրեանց ի սահման ուռաց:

Մեք առ սոյն ի մեր դիմաց առաքեալ քարոզ և հրաւիրակ ամենայն ժո- ղովորեան մերազանց զՍոնփանոս եպիսկոպոս Ենօքեան տփխիսեցի և զնի- կողայոս վարդապետ զարաբաղցի, անդէն և ինքն մեր զօրապետն օն անդր խնամակալութեամբ կարգեալ ի դիմաց Տէրութեան հրաւիրակ և օժանդակ իւրոցն համազգեաց զյիշատակն օրհնութեանց հայրենասիրացն շողայեցուց զկրտսեր որդի վեհազն աղայ Յովակիմայ Եղիազարեան զբարձր բարեժնունդ պօլկովնիկ ի գնդին գուարոտի վեհազնեայ աղայ Եղիազար Յովակիմեան Եղիա- զարեանց, յանձնեալ նմա գործակիցս եղբօր Յովսէփ կաթողիկոս կոչեցելոյ զմայեօր կնեազ Մովսէս Զաքարեան Արղութեանց, զմայեօր կնեազ Իւանէ Յովսէփեան Մելիքեանց, զկօլլեժսկի ասսէսօր, այն է՝ քաղաքական աստի- ճանի մայեօր Իսահակ Տէր Առաքելեան Զամազեանց, զԴաւիթ և զԱղեքսանդր

Ստեփաննեան Ղորղանեանց զինուորական աստիճանատրք, և զայլս ոմանս յաստիճանատրքաց Հայոց: Տուեալ նմա և ի պէտս հարկատրութեան աղքատաց ի գանձարանէ Տէրութեան թղթադրամ ասիղնացի անուանեալ հարկը հազար ուսլի դրամ, որ է 25 հազար մանէթ արծաթ: Եւ ահա գոհանամ զԱստուծոյ, զի ընդոստուցեալ յամենայն թմրութեանց մտաց ամենասիրելի ազգն մեր Հայոց, գան ժողովին օր ըստ օրէ ի կողմանց կողմանց Ատրպատականի, ի սահման Երևանայ, Նախիջևանայ և Ղարաբաղու, յորոց այժմ ի սոյն կէտ զրութեանց ներկայ էին աստ առ մեզ անձինք առաջատրք հասարակութեանց վերաբնակեցելոց ի Դաւրիժոյ և ի Մարաղայէ, ևս և ի Խոյոյ աւելի քան 1.500 տանց և որպէս ընթեռնումք զզրութիւնս եպիսկոպոսաց, վարդապետաց և աստիճանատրքաց նշանակեցելոց մինչև ցելն մայիսի կամ յառաջագոյն ևս ամենայն բնակիչք Որմուշ, Սալմաստայ և Խոյոյ սահմանաց, որպէս ալն ունիմք աւելի քան 10.000 տունք ի մեր ազանց, որդիք հարազատք Սուրբ Լուսատրչին, որք վերանորոգեցեն զաւերական Հայրենեաց իրեանց, և զԱթոռ մեծ Քահանայապետութեան Ամենայն Հայոց և զբազմութիւն երեւելի երեւելի վանորէից, հիմնեցելոց ի Սրբոյ Լուսատրչէն և յայլոց երախտատրաց ազգի Հայոց շնորհօք և մարդասիրութեամբ փրկողին զինքեանս Աստուծոյ և աստուածագօր Կայսեր ամենայն ոռոսաց:

Գոյ յոյս, և արդէն իսկ երեւին նշմարանք կերպարանելոյն այնպիսի յուսոյ, թէ զօրութիւնն երկնից որ օգնեաց քրիստոնէից ստորանկելոց բռնակալութեան պարսից, օգնեացէ և քրիստոնէից ստորանկելոց բռնակալութեան օսմանցւոց, եթէ ոչ տէրութիւն օսմանեանց մեղմեալ զբռնակալութիւն զհետ լինիցի յայսմհետէ իրաւանց և արդարութեանց թագաւորավայելուչ զթութեամբ և ողորմութեամբ:

Սրբազնագոյն կաթողիկոսն կայր տակաւին յեպիսկոպոսարանի մերում, ի Տփլիս քաղաքի, և կամիմ փութալ անձամբ հրաւիրել զնա յԱթոռ Սրբութեան իւրոյ գէթ մինչև ց20 յունիսի:

Բազմութիւնք հոգևորականաց, եպիսկոպոսաց և վարդապետաց և ամենայն դասուց կղերիկոսաց արժանի գտեալ ցանկացեալ խաղաղութեանց, տրքնին ի շանս և ի վաստակս վերանորոգութեանց Սրբոյ Կաթողիկէ էջմիածնի Մայր Եկեղեցւոյ ամենայն Հայոց:

Կիպպէս ևս պատմեցէ վասն ամենայն ախորժականացն ձեզ հարազատ որդի Սուրբ Լուսատրչին ի ձէնջ բարերարեալ սիրելին իմ աղայ Մովսէս տրփլիսեցի, որում յանձնեցաք և զոմանս ծանօթութիւնս տպեալս ի տպարանի ուսումնարանի Հայոց ի Տփլիս, համարելով զայնս հաճոյականս ձերումդ ամենաբարեպաշտ հոգւոյ թարգմանեցեալս ի ոռոսաց լեզուէ ի հայ բարբառ: Եւ աղաչեմ զԱստուած, զի առաւել ևս յայսմհետէ արժանի արասցէ զմեզ գրել ձեզ հետ զհետէ զուրախականս և զսիրելին ձեր զաւետարանութիւնս ազգական բարութեանց և յառաջադիմութեանց և ես կամ և մնամ միշտ իսկական վերապատուութեամբ և կատարելագոյն ջերմեռանդութեամբ հոգւոյ իմոյ յաւերժ բարեացապարտ ձեզ և ի սրտէ բարեացակամ:

ՁԵՐՈՒՄ ԱՄԵՆԱԲԱՐԵՊԱՇՏ ԱՐԺԱՆԱՆՁՆՈՒԹԵԱՆՑ ԽՈՆԱՐԶ ԾԱՌԱՅ՝

ՆԵՐՍԷՍ

ի 1828 ապրիլի 28,

ի Սուրբ Կաթողիկէն Էջմիածին

(Հայկական՝ ՍՍԻ Պետական մատենադարան, Արխիվային բաժին, Կարդիկոսական դիվան, քրքապանակ № 58, վավերագիր № 133):